

11. Режим доступу: www.uz.gov.ua/passengers/timetables/?station=22700&by_station=Пошук

The article deals with the structure and function of different types of advertisements at railway stations as one type of genre forms of small media, their specificity as syntactical constructs. Also analyzed depending on the presence of a type of construction from the standpoint of modern syntax, the type of ad.

Key words: *announcements at railway stations, small genre forms of information, announcement for passengers, address information, nominative list of compounds.*

УДК 811.161.2:81'373.46

Петро Мацьків (Дрогобич)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРИВАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ТЕРМІНОСПОЛУК

У статті розглянуто дериваційні особливості релігійних термінологічних одиниць; проаналізовано словотвірні процеси релігійної терміносистеми (морфологічний та синтаксичний способи словотворення); виділено основні словотвірні типи; описано творення термінів композитів, юкстапозитів, термінів – словосполучень; простежено формування української релігійної термінологіки.

Ключові слова: *релігійний термін, афікси, спосіб словотворення, дериваційна база, словотвірний тип.*

Постановка проблеми. Термінологічна лексика як невід’ємна частина словникового складу будь-якої мови є результатом складного історичного процесу, котрий визначається законами розвитку мови, наукової теорії та культури кожної країни. Класифікація релігійної термінологіки значною мірою залежить від процесу термінологічного словотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Релігійний стиль в українській літературній мові виокремився порівняно недавно і потребує всебічного дослідження. Мовні особливості цього стилю активно вивчають українські лінгвісти (В. Німчук, Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Бабич, Н. Сологуб, Н. Пуряєва, С. Бібла, М. Скаб, Т. Бичкова, Ю. Браїлко, І. Добосевич, А. Ковтун, П. Мацьків, Ю. Осінчук, І. Павлова, О. Петришина, Н. Піддубна та ін.). Важливе значення має й дослідження словотвірних особливостей релігійних термінів, які ще не були об’єктом спеціальних лінгвістичних розвідок. Аналіз розвитку сакраль-

ної лексики української мови на діахронному зрізі свідчить про безпосередню залежність її виражальних засобів від церковнослов'янської мови і грецької релігійної протосистеми. Зазначена тенденція змінюється на початку ХХ ст.: засобом вираження стає нова українська літературна мова, хоча релігійна традиція не змінюється, проте спостерігається своєрідне осучаснення (українізація) релігійного мовного континууму з виокремленням національно-культурних, ціннісно значущих знакових утворень. Окреслені тенденції вплинули на дериваційну базу релігійних термінів. **Актуальність теми** зумовлена лінгвістичною необхідністю дослідження дериваційних аспектів слів і словосполучень для означення релігійних назв і понять.

Об'єктом дослідження статті є релігійна термінологіка української мови, **предметом** – процеси творення термінів цієї наукової галузі.

Джерельною базою дослідження послуговували: Словник релігієзнавчих термінів // За ред. С.А. Бублика. – К. 1998 та Словник церковно-обрядової термінології Н. Пуряєвої. – Львів: Свічадо, 2001.

Виклад основного матеріалу. Структурне моделювання релігійної терміносистеми української мови показало, що семантичне ядро досліджуваної лексики становлять терміни-словосполуки, утворені на базі однослівних термінів. Найуживанішими серед них є іменники.

Цілком слушно афіксам учені відводять основне місце в становленні терміносистеми, наголошуючи, що «в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології» [3, 42].

Деривати з категоріальним значенням 'опредметнена ознака' в межах релігійних номенів творяться переважно за допомогою обмеженого числа суфіксальних засобів. У сучасних дослідженнях ідеться про типи з словотвірним значенням 'абстрактна ознака' (включає значення 'опредметнена ознака') – продуктивні: із суфіксами -ість (-ність), -ств-о (-цтв-о, -зтв-о), -изм (ізм), -щин-а (-чин-а); малопродуктивні -от-а, -ї-а, непродуктивні -изн-а, -інь, -иц-я, -яв-а, -об-а, -д-а, -ітет, -ура, а також безсуфіксні утворення з нульовою флексією. Із цього загальнономовного набору продуктивністю у творенні релігійних назв відзначаються суфікси -ство (-цтво), -изм (-изм), -ість.

Аналіз релігійної термінологіки показав, що декілька з них має у своїй структурі суфікс **-ість**: *релігійність, побожність, покірливість*. Для цих термінів він є словотворчим і додається до прикметникових основ: *релігійність, побожність, покірливість*. Наведені терміни утво-

рено за моделлю «основа прикметника + *ість*» (А + *ість*). Вони репрезентують відприкметниковий словотвірний тип на позначення іменників абстрагованої якості.

За допомогою суфікса **-ств(о)** та його аломорфа **-цтв(о)** утворено терміни: *абатство, блаженство, блюзнірство, боголюдоство, богохульство, божество, духовенство, монофізитство, священство, тайнство, поганство, благословенство, дияконство, єпископство, чернецтво, духівництво, заст. тезоімеництво, паломництво*. Модель «основа іменника + *-ств(о)*» (N + **-ств(о) цтв(о)**) властива більшості зазначених термінів.

Фіксуємо також лексеми з іншомовним суфіксом **-изм / -ізм** відіменникового словотвірного типу на позначення релігійних течій, напрямів: *баптизм, буддизм, гностицизм, парсизм, тантризм, хасидизм, катехизм, кафізм, брахманізм, ваххабізм, віталізм, джайнізм, клерикалізм, креаціонізм, томізм*.

Загальна семантика «опредметнена дія» в українській мові реалізується за допомогою таких словотворчих засобів: *-анн (-янн), -енн (-єнн), -інн, -тт, -іт, -к, -б, -н, -н-єч, -от*. У сфері релігійної термінології продуктивністю відзначаються лише суфікси *-анн- (-янн-), -енн- (-єнн-), -інн-*.

Терміни, що у своєму складі мають словотворчий суфікс **-єнн(я)**, – це одиниці віддієслівного походження: *освячення, відправлення, заручення, обручення, відпущення, введення, знамення, садження, нагородження, замащення, облачення, обручення, заручення, оглашення, оголошення, одруження, отінення, освячення, розрішення, свячення, пущення, уведення, успення, уцерковлення, хрещення*. Вони утворені за моделлю «основа дієслова + *-ння*» (V + **-ння**) і належать до віддієслівного словотвірного типу на позначення іменників опредметненої дії. Значна частина термінів-комполітів має у своєму складі цей суфікс: *рукоположення, рукопокладення, благовіщення, благословення, мироварення, богоявлення, віровчення, жертвопринесення, хлібопреломлення, храмоосвячення*.

Модель «основа дієслова + *-анн(я)*» (V + **-анн(я)**) покладено в основу творення термінів на позначення опредметненої дії: *обрізання, послання, вінчання, звання, казання, канонархання, літургісання, мировання, облачання, обмивання, паламарювання, сакраментування, святкування, титарювання, титулування, христоскування, відспівування, шлюбівання, дияконування, мирствування*. Зазначимо, що цей суфікс бере участь у творенні термінів-комполітів: *богошукання, чинопослідування, віросповідання, маслособорування, миропомазаня, єлеопомазаня, оливопомазаня*.

Модель «основа дієслова + **-іnn(я)**» (**V + -іnn(я)**) властива невеликій кількості номенів: *говіння, воскресіння, дзвоніння, кадіння, розговіння*. Цей суфікс є компонентом композитно-суфіксального словотворення (*колінопреклоніння, мироваріння, благословіння, богослужіння*).

Суфіксальний словотвір на позначення осіб за їхньою діяльністю, заняттям, діями репрезентований значною кількістю суфіксів. Найбільше суфіксів взаємодіє з дієслівними основами, хоч і не завжди. У релігійній термінології словотвірну активність щодо словотвірного типу назв осіб виявляють суфікси **-ник**, **-итель**, **-ець**, **-ар**, **-ик**, **-ат**, **-ар**.

Терміни-іменники з суфіксом **-ник** у релігійній термінології репрезентують: 1) особу як виконавця чи учасника богослужіння, мотивовану дієсловом (*обручник, говійник*); іменником (*хоруговник, псаломник, пісник, ризник*; прикметником (*праведник*); 2) богослужбові предмети (*підсвічник, дарник, панахидник*), 3) богослужбовий одяг (*підризник, підрясник підсакосник*), 4) богослужбові книги (*требник, паремійник*).

Суфікс **-ець** характерний для значної кількості релігійних номенів, яким властиве суфіксальне та композитно-суфіксальне словотворення: *співець, чернець, хрещениць, читець, книгодержець, свічконосець, митроносець, священосець, хлібносець, хрестоносець*. Суфікс **-ець** теж активний у творення релігійної лексики: *бабинець, вінець, ковчіжець, дзвінець, дископокрівець, ковчежець, двописець*.

Суфікс **-итель** зафіксований у кількох релігійних номенах, яким властиве суфіксальне та композитно-суфіксальне словотворення: *настоятель, святитель, архисвятитель, священнослужитель, церковнослужитель*.

Назви осіб жіночої статі репрезентує суфікс **-иц(я)**: *вірниця, повійниця, малосхимниця, кавниця, хреціальниця, хрещениця*, а також суфікс **-к(а)**: *катехитка, катехуменка, паламарка*. Зазначені суфікси утворюють деривати й інших словотвірних типів: *загальниця, біжниця; заливка, лампадка*.

Із суфіксом **-ик** названого словотвірного типу фіксуємо лише термін *клирик*, із суфіксом **-ар** – *дзвонар*, із суфіксом **-ат** – *митрат*, із суфіксом **-ин** – *вірянин, парафіянин*.

Префіксальний словотвір обмежено представлений у релігійній термінології. Продуктивністю відзначається іншомовний префікс **архи-**: *архидиякон, архиепископ, архиерей, архипастир, архисвятитель*. Українські за походженням префікси **за-**, **об-**, **роз-** спорадично використовуються в релігійному словотворі: *заручати, обручати, запрестольний, розговіння*.

Особливо широко використовують у термінології (хоча в релігійній не так часто) складні слова. Необхідність точніше назвати нові явища, відобразити їхні істотні ознаки породила велику кількість складних слів. З'ява термінів складної будови зумовлена насамперед потребою передати два значення в одному слові, а також прагненням конденсації поняття. Складні терміни (комполіти) утворюються внаслідок об'єднання в одній лексичній одиниці двох чи більше основ повнозначних слів. Вони становлять значну частину словникового запасу української літературної мови.

Творення іменників-комполітів та юкстаполітів шляхом складання основ й окремих слів набуває все більшої продуктивності. Вивчення комполітів та юкстаполітів за особливостями їх морфемної та словотвірної будови дало змогу виявити деякі властиві їм загальні риси, що стосуються будови слова, поєднання компонентів у ній, а також зв'язку різних типів складних слів із морфологічно спідвідносними простими.

Поширеною є класифікація іменникових дериваційних типів за частиномовною ознакою – твірною основою. Вона об'єднує такі дериваційні типи термінів.

Перший тип. До нього входять терміни, утворені поєднанням іменникової та дієслівної (ускладненої або неускладненої суфіксом) основ за допомогою інтерфіксів -о, -е або -є – провідної релевантної ознаки таких складних утворень: *богоявлення, богослужіння, дарохранильниця, богослужба, головопреклоніння*.

Другий тип. Складні слова, утворені поєднанням двох іменників основ: *єпископ-рукоположитель, єпископ-номінант*.

Третій тип. Складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ. Основи термінів поєднуються інтерфіксом, причому друга основа може бути ускладнена суфіксом: *благовіст, малосхимник, малосхимниця*.

Четвертий тип. Складні терміни, утворені з числівникової основи та іменникової: *дванадцятиднів'я, двоіснець, двосвічник*.

Термінологізоване словосполучення має властивості терміна-лексеми, з одного боку, та терміна-словосполучення – з другого. Як термін воно характеризується системністю, наявністю дефініцій, тенденцією до моносемії в межах свого термінологічного поля, відсутністю експресії, стилістичною нейтральністю [1, 14]. Як різновид словосполучення аналітичний термін є синтаксичною конструкцією, що складається з двох або більше компонентів, певним чином пов'язаних між собою підрядним зв'язком [3, 71]. Одне

із цих слів є головним (стрижневим), а друге – залежним (підрядним).

Термін-словосполучення є різновидом стійкого словосполучення. У загальномовному аспекті стійкість словосполучення зазвичай визначається злютованістю компонентів та частотністю вживання. Елементи, що входять до складу термінологічних словосполучень, поєднуються за певними лексичними та граматичними правилами відповідно до закону валентності, тобто здатності входити до словосполучення з утворення лексико-семантичного ряду слів [3, 15].

Термін-словосполучення виконує не лише номінативну функцію, а й допомагає визначити обсяг позначуваного ним поняття, зрозуміти його місце в системі інших понять. О. Чуешкова стверджує, що, на відміну від однослівних термінів, терміносполучення виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки залежним словам; вони майже не зазнають шкідливого впливу омонімії, помітно менше синонімізуються; їм властива можливість гнучкішої класифікації та систематизації за певними моделями [7, 32]. Основний принцип побудови складених найменувань – конкретизація опорного компонента. За ступенем семантичної розчленованості в релігійній термінології виділяють:

1) стійкі терміни-словосполучення (терміни-фразеологізми), що становлять семантичну неподільність: *відновлення храму, відпускати гріхи, чесні дари*.

2) вільні словосполучення, компоненти яких зберігають лексичне значення: *архиєрейська літургія, архиєрейська мантія, архиєрейська проскомидія, архиєрейське благословення, архиєрейське жезло, архиєрейське облачення*.

Як зазначає В. Даниленко, “...терміни-словосполучення, що означають єдине цілісне поняття, маючи різний ступінь змістової розкладності, у цілому більш стійкі порівняно з вільними словосполученнями загальнолітературної мови” [3, 104].

Складений термін, як і будь-яка мовна одиниця, має свою схему побудови й конкретне лексичне наповнення. Компоненти, що входять до складу термінологічного словосполучення, можуть поєднуватися різними видами підрядного зв'язку – узгодження, керування, прилягання.

Переважаю більшість релігійних аналітичних термінів, компоненти яких об'єднані підрядним зв'язком, становлять двокомпонентні конструкції з атрибутивними, субстанціальними та адвербіальними (обставинними) семантико-синтаксичними відношеннями. Атрибутивні словосполучення складаються з підпорядковувальних слів, переважно

іменників, і слів з атрибутивною функцією, що розкривають або уточнюють значення перших, поєднуються відповідними граматичними зв'язками й стоять у постпозиції чи препозиції [6, 134]. Представлено поодинокі об'єктні та адвербіальні терміносполуки. Субстанціальні (об'єктні) відношення в словосполученні виникають при такій семантико-граматичній взаємодії компонентів, коли головне слово вимагає свого поширення іменником – назвою об'єкта, на який спрямована чи з яким пов'язується дія. Об'єктні відношення властиві передусім термінологічним словосполученням з головним словом-дієсловом, що вимагає поширення знахідним відмінком іменника (*відпустити гріх, освячувати воду*), причому такі словосполучення є семантично обмеженими: головне слово в них позначає дію, стан, а залежне – власне об'єкт цієї дії, стану. Адвербіальні (обставинні) відношення характеризують або кваліфікують дії, стани, процеси тощо.

Складені терміни формуються за різними словотвірними моделями; за структурою серед них виокремлюють дво-, три- та багатокомпонентні. І. Вихованець запропонував поділ словосполучень на прості й ускладнені і, відповідно, двокомпонентні словосполучення зарахував до простих, три- і багатокомпонентні – до ускладнених [1, 195–196].

Найчисленішу групу становлять двокомпонентні структурні моделі. Зокрема, це іменникові прості словосполучення, у яких репрезентовано поєднання:

- іменника в називному відмінку з іменником у родовому відмінку однини та множини: *антифон кафізми, знак хреста, відновлення храму, віддання свята, відпущення гріхів, вінчання другошлюбних* та ін.

- іменника в називному відмінку з прикметником у називному відмінку: *акафистова субота, амвон дияконський, анафорне блюдо, богослужбова книга, іменна ікона, запрестольна ікона, літургійний жест* та ін.

Низку аналітичних термінів представлено поєднанням іменника в називному відмінку з іменником в орудному відмінку: *знаменування хрестом, благословіння хрестом, утрєня з поклонами* тощо.

Поодинокі репрезентовані терміни, утворені поєднанням іменника в називному відмінку з субстантивом у знахідному відмінку: *ектенія за оглошених, ектенія за померлих*

Виокремлюємо також термін-словосполучення, утворений поєднанням субстантивованого прикметника в називному відмінку з прикметником у називному відмінку: *богородичний відпустительний*.

Менш продуктивні релігійні терміни, виражені дієслівними словосполученнями: *брати шлюб, відпускати гріхи, запечатувати гріб, класити поклони*

Численну групу становлять трикомпонентні структурні моделі. Це іменникові складні словосполучення, у яких репрезентовано поєднання іменника (стрижневого слова) з іменником чи прикметником: *архисрейський богослужбовий одяг, благовіщення Пресвятої Богородиці, богослужбовий одяг священнослужителя, богослужіння добового кола, богоявленське освячення води, введення в церкву новоодруженої, йорданське освячення води* та ін.

Невелику групу становлять багатокомпонентні моделі: *відсічення голови святого Івана Хрестителя, верховних апостолів Петра й Павла, введення до храму Пресвятої Богородиці, велике другорядне церковне свято, зіслання Святого Духа на апостолів, коло церковних свят Великоднє, Різдво по плоті Господа Бога та Спаса нашого Ісуса Христа, хрещення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа*

Як зазначає С. Локайчук, наявність у термінах-словосполученнях трьох або більше компонентів свідчить про використання кількох простіших термінів або словосполучень для детальнішої конкретизації поняття [5, 73]. Такі багатокомпонентні конструкції створені переважно за принципом послідовного синтаксичного зв'язку між їхніми складниками. У релігійній термінології наявна значна кількість словосполучень, які мають дво-, три- і багатокомпонентну структуру і які створені за різними моделями на основі підрядного та сурядного граматичного зв'язку. Особливістю двокомпонентних термінів є те, що вони характеризуються високою частотністю вживання та сприяють утворенню багатокомпонентних, що межують з визначеннями понять.

Процес стандартизації передбачає визначення оптимальної довжини для термінів. Ідеальною довжиною терміна вважається така, за якої кожен терміноелемент виражає одне поняття з системи понять певної галузі науки чи техніки [4, 66–67].

Релігійна лексика української мови сформована на основі грецької мовної традиції, підгрунтя якої – візантійська культура. Незначна кількість назв репрезентована церковнослов'янізмами, ще менша – гебраїзмами, латинізмами, праслов'янізмами.

Висновки. Українська словотвірна система досить обмежено використовує релігійну лексику. Це пояснюється консервативністю сакрального терміна, узусністю його вживання. Слід також зазначити, що домінантною ознакою аналізованого пласту номенів є лексичне запозичення. Ця ознака, зрозуміло, обмежує дериваційний потенціал релігійних номенів.

1. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
2. Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології / О. Горбач. – Львів, 2004.
3. Даниленко В. П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
5. Локайчук С. М. Терміни-словосполучення в сучасній археологічній науці / С. М. Локайчук // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / [ред. кол.: Г.Л. Аркушин та ін.]. – № 1 : Філол. науки. Мовознавство. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – С. 71–76.
6. Непийвода Н. Ф. Вираження атрибутивних відношень у терміні / Н.Ф. Непийвода // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології : Тези доп. респ. конф. – К., 1980. – С. 134.
7. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О.В. Чуєшкова. – Х., 2002. – 200 с.

The article deals with derivational features of religious terminology units, analyzed derivation processes of religious terminology (morphological and syntactic derivation methods); highlights the main derivational types are described in terms of creating composites, yuxtapozitiv, terms – phrases traced Ukrainian formation of religious terminology.

Keywords: religious terms, affixes, word formation method, the derivative base derivational type.

УДК 811.161.2'374

Ірина Ниш (Дніпропетровськ)

ВНЕСОК ІВАНА МАНЖУРИ В УКРАЇНСЬКУ ЛЕКСИКОГРАФІЮ

У статті розглянуто фіксації записів живого народного мовлення Івана Манжури, які ввійшли до «Словаря української мови» Б. Грінченка та стали його складовою частиною.

Ключові слова: *живе народне мовлення, шари лексики, лексикографія, фольклорно-етнографічні записи.*

Постановка проблеми. Словникарство в Україні має багатовікову традицію. У формуванні української лексикографії взяло участь не одне покоління науковців, письменників, лексикографів. У фіксації слів з уст